

ИЗ ИСТОРИЈЕ РАТНЕ ВЕШТИНЕ

Генерал-лајтнант МИЛАН ЗЕЛЕНИКА

„О ОБОСТРАНИМ РАТНИМ И ПОЧЕТНИМ ОПЕРАЦИСКИМ ПЛАНОВИМА У РАТУ ЈУГОСЛАВИЈЕ АПРИЛА 1941 ГОДИНЕ“⁽¹⁾

— Додатак —

На страни 86 „Војног дела“, бр. 5/1950 године, у другом ставу одозго, навели смо да не располажемо другим документима немачке Врховне команде оружаних снага, а што је најважније ни документима Врховне команде сувоземне војске, која је, као и у рату са Пољском и западним Савезницима 1939/40 године, а доцније и према Русији, стварно имала да планира, припреми и руководи операцијама и на Балкану, те смо реконструкцији немачког почетног операциског плана морали „прићи посредним путем — на основу разних аката разних команди“...²⁾

Накнадно смо дошли до фотокопије оригиналног Упута, који је издала немачка Врховна команда војске за напад на Југославију и Грчку, а који је и недостајао при обради горње студије.

У овом званичном документу тачно су изнете све немачке јединице, које су биле предвиђене за напад на Југославију и Грчку, као и снаге, које је Мађарска била определила за напад на Југославију. Као што смо раније, на основу италијанских службених аката, могли да дођемо до података о италијанским снагама, тако се сада овим званичним актом и онима којима смо већ располагали потпуно расветљава најважније питање почетних операциских планова, тј. величина и однос снага обеју противничких страна, као и груписање непријатељских снага према Југославији и Грчкој.

Због његовог историског значаја, а и других важних војних и политичких индикација у њему, које ћемо истаћи у следећој анализи, доносимо га у доследном преводу.

„ВРХОВНА КОМАНДА СУВОЗЕМНЕ ВОЈСКЕ

Ген. шт. вој. Оп. одел. (I)

Бр. 540/41 т. к. н.³⁾

Гл. шт. ОКН⁴⁾, 30 марта 41

Упут из почетног операциског плана⁵⁾ за „подухват 25“ као и
допунски Упут за „Марита“

1) Услед измене политичке ситуације на Балкану, проузроковане југословенским војним пучем, Југославија се мора сматрати непријатељем и онда ако ускоро изјави и лојалност.

1) Види „Војно дело“, бр. 5/50.

2) Врховни командни односи код Немаца били су доста компликовани. Врховна команда оружаних сила (ОКВ) припремала је и стално руководила операцијама у Норвешкој, Африци и Финској. Врховна команда сувоземне војске (ОКН) по завршеним операцијама у Пољској 1939, на Западу 1940, на Балкану 1941, а у Русији од децембра 1941 (кад је Хитлер преузео лично и ОКН), предала је даље руковођење на окупираним територијама Врховној команди оружаних сила (ОКВ), која је после тога руководила и операцијама које су се тамо доцније развиле.

3) т. к. н. = г. К. Chefs = geheim — Kommando-Chefsache = тајно — за команданте и начелнике.

4) Немачка скраћеница за „Oberkommando des Heeres“ — Врховна команда сувоземне војске.

5) Немачки термин „Aufmarsch“ = развој, овде, углавном, одговара појму нашег „почетног операциског плана“.

Вођа и Врховни командант одлучио је да се Југославија разбије што је могуће брже.

Операције ће имати шифру „Подухват 25“.

2) Намера ОКН је да концентричном операцијом с једне стране са простора Целовац — Грац и око В. Кањиже (2 армија) и с друге стране са простора око Софије (12 армија) општим правцем Београд и јужно, продре у Југославију и уништи југословенску оружану силу, а, сем тога, да заузме што је могуће пре јужни део Југославије за успостављање везе са италијанском групом армија у Албанији и за стварање базе за продужење немачко-италијанске офанзиве према Грчкој.

Што раније отварање саобраћаја на Дунаву и заузимање рудника бакра у Бору важно је из војно-економских разлога.

3) Непријатељска ситуација:

У Северној Југославији треба рачунати са дефанзивним држањем непријатеља. Штавише, националне супротности могу навести југословенско руководство да се ограничи на одбрану језгра српских земаља. Са многобројним, узастопним запрецавањима у словеначким и хрватским областима мора се рачунати.

Може се претпоставити да ће непријатељ своју источну границу у Јужној Југославији бранити уз обилну употребу запрецавања и да ће једновремено покушати да упадом у Албанију ослободи своју позадину уз садејство грчко-енглеских снага.

Када немачки напад, по заузећу главних друмских комуникација, разбије органску повезаност југословенске одбране, може се очекивати да ће се југословенске трупе на брдовитом земљишту жилаво бранити и одлучно борити све док буду имале муниције и хране. Национално питање може да одигра пресудну улогу у трајању и упорности овог отпора.

О појединостима непријатељске ситуације види прилог 1.

4) Издаге запознати са операције против Грчке остају и даље у важности, па и у погледу заузимања острва у Северном Егеју, само је Фирер себи задржао право за издавање наређења о извршењу заузећа острва Лемнос. Обезбеђење према турској граници привремено је препуштено Бугарима. За прихват ставити у приправност једну тенковску дивизију.

5) Регулисање операција по времену:

а) 5 априла чим буду припремљене довољне снаге ваздухопловства и ако буду повољне атмосферске прилике, ваздухопловство ће отпочети напад на југословенске организације на земљи и на Београд у виду непрекидних, даноноћних напада.

Једновремено — никако раније — отпочеће напад 12 армије (сем Северне групе = Тенковске групе 1) на Југославију и Грчку.

У случају неповољне временске ситуације треба обезбедити да АОК⁹⁾ може одложити напад 10 часова пре тренутка намераваног ваздушног напада.

8) Сарадња других држава:

а) Сарадња Италијана:

Италијанска 2 армија, распоређена источно од Трста, везаће противника који буде пред њом стојао. После тога, прикључиће се наступању 2 армије, општим правцем ка југоистоку, чим непријатељски фронт испред италијанске 2 армије буде пољуљан. Тада ће се заповешћу одредити гранична линија зона дејства.

На грчко-албанском фронту Италијани ће прећи у одбрану и на граници ће затворити и бранити најважнија места прелаза из Албаније за Југославију код Скадра, Кукеша, Дебра и Струге.

⁹⁾ Немачка скраћеница за „Armee Oberkommando“ = Врховна команда армије.

Официри за везу одаслаће се:

- из 12 армије за италијанску групу армија у Албанији (већ наређено);
- из 2 армије за италијанску 2 армију (наређење следеће).

б) Сарадња Мађарске:

Мађарска ће суделовати у нападу на Југославију и надираће у област северно од Саве и Дунава до ушћа Тисе.

У том циљу, кр. мађарско врховно војно руководство намерава да отприлике до 14 априла припреми на граници:

— у области западно од Дунава 3 армију, **за први мах** (подвукао М. З.) 3 бригаде;

— у области између Дунава и Тисе 2 армију са 12 бригада;

— источно од Тисе под 2 армијом 1 бригаду.

Кр. мађарско врховно војно руководство потчиниће се за извођење операција ОКН. ОКН упутиће једног опуномоћеног генералштабног официра, као официра за везу, код кр. мађарског врховног војног руководства.

в) Сарадња Румуније:

Неко активно учешће Румуније не треба очекивати при наступању против Југославије. Али, Румуни ће на својој граници спровести појачано, гранично осигуравање. Главни задатак Румуније остаје заштита према Русији.

г) **Сарадња Бугарске:** У случају да бугарске снаге активно буду учествовале у наступању против Југославије, АОК-12 закључиће потребне споразуме са бугарским војним руководством. Бугарске снаге, употребљене против Југославије, треба потчинити немачким командним органима.

9) Сарадња ваздухопловства:

На хрватској територији не треба изводити ваздушне нападе, сем у случају да се и на тој просторији буду налазили делови југословенских трупа, који могу да послуже за нападне објекте.

Садејствоваће:

АОК-12 са VIII ваздухопловним корпусом,

АОК-2 са ваздушном флотом 4.

Врховни командант ваздухопловства обезбедиће издашну ПАО за Грац, Целовец, Бељак и Леобен, а, поред тога, и за Беч.

Потписао: Фон Браухич.

Изводни препис

Одел. Стране војске Исток (1)

Прилог 1 уз ОКН (Ген. шт. вој.)

Оп. одел. (1) Бр. 540/41. т. к. н.

од 30. 3. 41.

Појединости о непријатељској ситуацији

1) Укупна јачина:

После опште мобилизације Југославија ће располагати следећим снагама:

24 пеш. дивизије, од тога 11 резервних див.;

20 пеш. бригада (акт. и рез. трупе, измешане);

3 коњ. дивизије (активне);

3 коњ. бригаде (рез.);

1 тврђавском див. (Котор),

1 тврђавском бриг. (Шибеник).

Сем тога, формирано је:

Око 20 батаљона посадних трупа за утврђења на северној граници. (Немачка, Мађарска);

10 пукова граничне заштите.

Већих моторизованих или тенковских јединица Југославија нема.

Снаге су формиране у армије (1—5 и обалска армија). Једна, 7 армија, формира се према северној граници.

Сада су сви активни састави потпуно мобилни а већина рез. састава налази се у формирању.

Општа мобилизација објављена је 28 марта отворено преко радија.

Значајне су припреме за вођење партизанског рата⁷⁾. Југословенске одбрањене организације (Соколи, четници и др.) нарочито су обучавани за ту сврху. Њихово наоружање је извршено (исто као оно пешадије, али без тешких оруђа).

3.) Борбена вредност непријатеља:

Обука је застарела. Нарочито су запостављени ратна обука и садејство јединица родова војске у вишим саставима. Најбоље су обучене српске, брдске трупе.

Официрски кор састоји се из престарелог генералитета, по француском обрасцу шематички образованог генералштаба и **трупних официра** са добрим војничким особинама, али рђаво обученим.

Људство је као појединачан борац добро, храбро, жилаво и с малим задовољно, али је осетљиво према модерним тешким оруђима и ваздушним нападима.

Ваздухопловство је још слабо развијено (сада постоји око 300 машина спремних за употребу и 700 застарелих). Борбених састава има само у малом броју.

Ремизирајући може се рећи да је југословенска армија способна за офанзивно ратоводство једино још против непријатеља истоветне вредности.

Југословенски, нарочито српски војник, храбро ће се борити и често ће се упуштати и у блиску борбу.

Према немачким трупама југословенска армија ће ипак ускоро подлећи.

Прилог 2 уз ОКН (Ген. шт. вој.) Оп. одел. (I) Бр. 540/41. т. к. н.

Преглед снага:

I) 12 армија:

Тенковска група 1,	
Команда XIV	армиског корпуса, мот.,
" XXXX	" " "
" XXXXI	" " "
" XI	" " "
" XXX	" " "
" L	" " "
" XVIII брд.	" " "

2, 5, 9, 11 и 16 тенковска дивизија

60 и СС.,⁸⁾ мотор. дивизија,

46, 50, 72, 73, 76, 164, 198, 294 пеш. дивизија,

4, 5 и 6 брд. дивизија.

Пеш. пук „Gr. D.“⁹⁾, SS.,¹⁰⁾ А. Н.¹⁰⁾, 125 пеш. пук, пук „Göring“ и бугарски састави.

II) 2 армија:

Команда XXXXVI	арм. корпуса, мот.
" LI	" "
" LII	" "
" XXXXIX брд.	" "

8 и 14 тенковска дивизија,
16 мотор. дивизија.
79, 125, 132, 169, 183 и 197 пеш. дивизија и
1 брд. дивизија.

Из прегледа снага у прилогу 2 види се да су подаци о јачини 12 немачке армије, који су изнети на страни 88—89 „Војног дела“, бр. 5/50, правилно усталољвени, сем ових детаља:

⁷⁾ Немачки назив „Kleinkrieg“.

⁸⁾ „Reich“

⁹⁾ „Gross Deutschland“

¹⁰⁾ „Adolf Hitler“

— Штабови XIV, XXXX, XXXXI армиског корпуса били су моторизовани, како се сада види. То је важно утолико што су овакви штабови били подеснији да у почетном и даљем развоју операција приме под своју команду тенковске и моторизоване дивизије.

— Према прегледу изгледа као да СС дивизија „Адолф Хитлер“ није била моторизована, иако је уствари била моторизована, као што смо то и претпостављали.

— Према прегледу у саставу 12 армије налазили су се 3, а не 2 самостална пука. Овај трећи пук „Göring“ вероватно је био предвиђен за противавионску одбрану.

Штабови корпуса, називи, видови и број дивизија који су изложени у претходној студији подударају се са овим у прегледу. Међутим, у једној накнадно пронађеној фотокопији другог званичног акта, бр. 44406/41 од 31 марта 1941 године, који је Врховна команда оружаних сила упутила Врховној команди сувоземне војске, вели се: „За ојачање ударне групе према Нишу привремено се потчињава војсци **22 дивизија**. Врховни командант ваздухопловства извршиће њено довођење. Врховне команде договориће се о појединостима“. Пошто је ово наређење издато један дан после издавања Упута, 22 дивизија није ни могла ући у преглед. Како је ова дивизија стварно била одређена за рат против Југославије, то је — супротно напомени на стр. 88 — треба урачунати у укупан број дивизија који је изнет на стр. 88 у последњем ставу.¹¹⁾

Али, по нашем мишљењу, најважнији податак из овога прегледа је у томе што се „бугарски састави“ уврштавају код 12 немачке армије, о чему ћемо доцније говорити.

У трећем ставу на страни 89 истакли смо да нам је због недостатка историске грађе било много теже да одредимо снаге 2 армије. И, стварно, у прегледу се наводе 169 и 197 пешадиска дивизија, које у студији нису унете, док је у студији наведена 101 лака дивизија, које у прегледу нема. Како је према немачким службеним актима и ова дивизија учествовала у операцијама против Југославије, сигурно је била додељена Врховној команди сувоземне војске после издавања овог Упута и прегледа, слично као и 22 дивизија. Зато је 2 армија имала 11 уместо 9 дивизија, како смо ми претпостављали.

Према томе, за напад преко југословенске границе Немци су у свом почетном оперативском плану били одредили укупно 25 дивизија (а не 22) од којих 6 тенковских, 4 моторизоване и 1 лаку. Немачке снаге, одређене непосредно за напад на грчку границу, остају као што је у претходној студији изнето.

Као што смо на 92 страни изнели, при реконструкцији италијанског плана на Албанском војишту могли смо се служити скоро искључиво подацима ген. Кавалера и Емила Каневарија. Из њих се добијао утисак да је Италијанима било потпуно препуштено како ће и где изводити своју одбрану у Албанији према Југославији, тј. на граници или више у унутрашњости, на неком централном положају. Међутим, из Упута ОКН види се да су Немци тражили и успели да Италијани затворе и бране места прелаза из Албаније у Југославију код Скадра, Кукеша, Дебра и Струге. Данаас се већ зна да је ген. Кавалеро увек био склон да испуни све жеље Немаца и да је то, свакако, имало одлучујући утицај што се определио за одбрану границе. Али, овде је важније питање: зашто су Немци инсистирали да се Италијани бране на прелазима из Албаније у Југославију? Одговор на то питање донекле се налази у допунском Упуту немачке Врховне команде оружаних сила од 28 марта 1941 године у коме се за италијанску оружану силу, између осталог, предвиђа „... држање у приправности једне нападне групације, која би пружила руку немачким снагама, упућеним према Скопљу и јужно“... („Војно дело“, бр. 5/50, стр. 85). Ова, наизглед, безначајна индиција у највећој мери доприноси расветљавању важног питања како су у ОКН замишљали рад југословенске војске, као што ћемо доцније видети.

Ни у погледу Мађарске нисмо имали довољно података. А сада се из овог документа јасно види да је мађарско врховно војно руководство, па доследно томе

¹¹⁾ Вероватно да је ова дивизија била предвиђена за ваздушно транспортовање.

и намесник Хорти, пришло Хитлеру целим срцем и давало више но што је он тражио и очекивао. Према томе, није тачно да се Мађарска само под навалом Хитлера одлучила за активно учешће у нападу на Југославију, тобоже услед уздржавања тадањег мађарског претседника владе и министра спољних послова да иступе отворено противу Југославије, како се то често претпоставља. Њени агресивни прогнати били су јачи од свих правних обавеза које су произиле из склопљених уговора са Југославијом и од сваке опрезности услед тога што би се Хитлерова обавеза могла да покажу као неостварљива, јер им је било познато да ће се рат протегнути на СССР, па, вероватно, и на САД. Уместо такозваног споразумевања са Немцима око коришћења ваздушних база и комуникација и усклађивања овог рада, мађарско врховно руководство се просто „потчинио за извођење операција под ОКН“ и одмах му ставило на расположење 3 армију, „за први мах“ са 3 бригаде западно од Дунава и 2 армију са 12 бригада у Бачкој и 1 бригадом у Банату, дакле, укупно 16 бригада. Како су мађарске бригаде биле јаке и оспособљене за самосталне и оперативне улоге, то је ових 16 бригада представљало еквивалент за 8, а не 6 дивизија. Према томе, на 94 и 108 страни студије, мађарске снаге треба повећати од 6 на 8 дивизија.

Из Упута се види, да су Румуни у прилог Немаца ипак извршили једну активну радњу противу Југославије, иако нису активно учествовали у нападу. Наиме, они су појачали своја гранична осигурања према Југославији, тако да Немци нису имали потребе да се својим снагама обезбеђују и да спречавају делове југословенске војске који би покушали да се у случају нужде пребаце на „неутрално“ румунско тле (како је то био случај са Пољацима), пошто ће их румунске снаге задржати на граници и принудити да се предају Немцима на својој територији.¹²⁾

Мислимо да смо у студији о улози Бугарске и фаталним последицама њеног „неутралног“ држања на извођење рата Југославије и Грчке, а доцније СССР и целог антифашистичког света противу Хитлера, дали правилну, општу претставу. Из прегледа у овом документу видимо још и то да од Бугарске није зависило да ли ће и она активно учествовати у нападу на Југославију и Грчку или неће, него једино од Немаца, који су бугарске снаге уврстили у оне саставе којима могу и при нападу да располажу, само ако им устреба. И, сигурно је да би их употребили, нарочито на брдским граничним отседицама, да није дошло, како су Немци претпостављали, до брзог и лаког продора тенковских јединица дуж друмова, пошто би, иначе, мали број предвиђених немачких пешадских дивизија, свакако, био преслаб да лако и брзо савлада отпор југословенских снага, нарочито на Нишавском, Тимочком и Кривопаљаначком правцу. До такве употребе бугарских снага дошло би тим пре што се у 12 армији и код ОКН још пре почетка напада на Грчку и Југославију стекло уверење да ће Турска остати неутрална и да се не треба бојати совјетског напада са Црног Мора, тако да се могло рачунати и на оне бугарске снаге које су биле за ту сврху опредељене као заштите.

Према овим корекцијама, требало би на 108 страни студије, 7 став одозго заменити тако да гласи:

„За извођење овог плана обезбеђена је снага од најмање 30 немачких, 45 италијанских и 8 мађарских, тј. 83 дивизије, поред огромне надмоћности у ваздуху. Од ових снага за напад преко југословенске границе намењено је 54, односно 56, а противу Грчке и Енглеза 29, односно 27 дивизија“. Оно „најмање“ треба и даље да се задржи с обзиром на јачину мађарске 3 армије од 3 бригаде „за први мах“ и због бугарских састава који се предвиђају у прегледу код ОКН¹²⁾.

У Упуту Фирера и врховног команданта оружане силе № 25 од 27 марта 1941 године (види стр. 84—85 „Војног дела“, бр. 5/30) нису изнети никакви војни подаци о непријатељској ситуацији, на који су се наслањали подаци 12 армије у армиској заповести бр. 4 од 2 априла 1941 године (види стр. 86 „Војног дела“, бр. 5/50). Пошто је обавештајном службом о страним оружаним снагама у мирно и ратно доба

¹²⁾ Према генералу Гудеријану, ОКН је за напад на СССР 22 јуна 1941 године била прикупила свега 145 својих дивизија, и, ако се томе дода око 15 румунских дивизија, онда би то било само око два пута више снага него према Југославији и Грчкој.

код Немаца руководио Генералштаб, односно Морнаричка ратна управа Врховне команде војске, ваздухопловства и морнарице, свака за свој вид оружаних сила, то су се овакви основни подаци могли наћи тек у сада пронађеном и изложеном Упуту ОКН. У тачки 3 овог Упута изнете су претпоставке немачког Генералштаба војске, базиране на мирнодопским студијама и добијеним обавештењима до 30 марта 1941 године о највероватнијим намерама, плановима и припремама југословенског Главног генералштаба, односно Врховне команде. Те претпоставке су од велике важности за дефинитивну критичку оцену њиховог делања, те ћемо се и овде укратко на њих осврнути ради сигурнијег разумевања текста.

Пре свега, мора се расветлити шта су Немци **конкретно** подразумевали под растељивим географским појмовима „Северна Југославија“, „језгро српских земаља“ (der serbischen Kernlande), и „Јужна Југославија“. Изгледа нам да Немци нису обраћали много пажње на тачно просторно схватање ових назива, иако је то било потребно за избегавање неспоразума. Како се из следеће реченице може закључити, под „Северном Југославијом“ вероватно су замишљали територију северно од Дунава и северно од Саве до ушћа Уне или Купе, а одавде до неке линије преко В. Капеле или Ришњака за наслон на море, јер се одбранбена територија на западу само таквим спуштањем испод Саве могла извући из обухватне основице 2 немачке и италијанске 2 армије. Сва остала територија могла је претстављати Јужну Југославију. Теже је прозрети шта би према схватању ОКН требало да обухвати „језгро српских земаља“. О неком таквом одбранбеном језгру, односно бастиону или редвију и сл. говорило се и мислило врло много и у Главном генералштабу, а свакако и у Врховној команди бивше Југославије. У датим интерпретацијама основне оперативне идеје јасно избија жеља свих главних, југословенских сарадника на ратном плану „Р-41“ да се створи један редви за одбрану (види стр. 98 и 99 „Војног дела“, бр. 5/50). Али, где је просторно тај редви требало да буде, са каквом улогом и са којим снагама га је требало бранити, поменути сарадници **нису дали одређен одговор**, иако су та питања од најбитнијег значаја и за план и за доцнији рад. Довољно је ако се само прочитају наведени цитати тих сарадника (у „Војном делу“, бр. 5/50) па да читаоца потсете на мудре речи Гетеа како се често недостатак конкретног појма камуфлира бујицом разних речи. А то нигде не може да донесе толико штете колико у војним делањима у рату, где се све грешке и пропусти обично плаћају изливним, крвавим жртвама.

Немамо намеру да већ овде улазимо у критичку анализу почетних оперативних планова, већ само да овом напоменом укажемо како су Немци схватили овај проблем „језгра“. Нажалост, ни они нису у томе потпуно одређени нити лако разумљиви. Али, ипак, код њих се могу установити његове најбитније контуре, ако се повежу подаци из овог Упута ОКН са подацима команде 12 армије који су објављени на 86 страни „Војног дела“, бр. 5/50. Према тексту Упута, ово језгро се замишљало негде на тлу Србије и Црне Горе, са територијама које су имале пре уједињења, када су смагане као интегрално „српске“ земље. Команда 12 армије претпостављала је да ће тежиште отпора тог језгра свакако морати да буде на истоку, према Бугарској, са тежиштем на „југоистоку Југославије“, дакле у Македонији, вероватно, закључно са Нишавским правцем, и да ће отсудна југословенска одбрана у овом језгру бити „**најкасније иза Мораве—Вардара**“. Може се поставити питање: на коју се Мораву мислило? Несумњиво на Јужну, а и на Западну, јер су тим правцима Немци могли да продру из Бугарске у Албанију и да се, у вези са продором преко Вардара, споје са Италијанима у Албанији и прекину везе Југославије са Грчком. Команда 12 армије је претпостављала да ће Југославија „**сигурно све предузети да спречи**“ да до тога не дође. Тешко се могло замислити да ће се ова отсудна одбрана протегнути и иза Велике Мораве, јер би она била компромитована сломом иза Вардара и Јужне Мораве, нарочито заузимањем Крушевца (који команда 12 армије истиче као други оперативни циљ на Нишавском правцу — види стр. 87 „Војног дела“, бр. 5/50) и јако угрожена дејством противничких снага преко Бачата и Срема. На основу ових овако уопштених података и логичних закључака из њих се може добити конкретна претстава о простору „језгра српских земаља“, у којем се претпостављало да ће Југославија развијати своје главно дејство. Оно би се налазило између албанско-југословенске и бугарско-југословенске границе, а на

северу у зајави Нишаве и Западне Мораве, са линијама отпора које би у оваквом географско-стратешком оквиру, према датим приликама, опредељивали оперативно-тактички услови. На основу расположивих података теже је доћи до закључка: докле је Врховна команда сувоземне војске замишљала протезање овог језгра на север у односу на територију Црне Горе, тј. да ли до њене бивше северне границе или би оно прелазило и на територију Босне и Херцеговине и докле? То питање за њу није било ни важно, јер је главно решење очекивала од наступања 12 армије из Бугарске према Албанији јужно од правца Скопље — Урошевац — Призрен, закључно (види стр. 87 „Војног дела“, бр. 5/50). Операције 2 немачке и италијанске 2 армије, које су имале доцније да ступе у дејство и према овом делу отпорног језгра, не би имале пресудног значаја на општи развој операција, ако би се рад 12 армије успешно и по плану одвијао.

Овде се већ сусрећемо са другом индикацијом у Упуту, која у вези са армиском заповести Бр. 4 команде 12 армије увелико расветљава немачко схватање по питању југословенске офанзиве у Албанији, које је имало пресудан утицај у југословенском ратном плану „Р-41“ и судбоносан значај по исход рата који су доживели југословенски народи априла 1941 године.

Из цитираних ставова из плана „Р-41“ и изјава његових сарадника („Војно дело“, бр. 5/50, стр. 99) јасно се види да је југословенско војно руководство полагало највеће и спасоносне наде на исход ове операције. За овакав закључак, између осталог, говори и предвиђено отступање штаба Врховне команде југословенске војске правцем Лозница — Зворник — Сарајево, као и 7, 4 и 2 армије, а, свакако, и отступање трупа Приморске армиске области кроз Босну и Црну Гору.

Тежиште ове офанзиве било је предвиђено на правцу Подгорица — Скадар са Зетском и Херцеговачком, а доцније и Дринском дивизијом и Комским одредом, док су за све остале правце на отсеку од Проклетје до Охридског Језера биле одређене Косовска и Вардарска дивизија и Битољски одред код Тафа Сана.

У успех ове офанзиве од 5 дивизија и 2 одреда југословенска Врховна команда толико је веровала, да је већ 29 марта 1941 године сматрала да ту своју намеру мирне душе може да саопшти и Италијанима (види последњи став на стр. 106 „Војног дела“, бр. 5/50), лишавајући се тиме једног од најпримарнијих услова за успех сваког напада, а нарочито на земљишту као што је у Албанији, и то у рано пролеће!

Пре до што преглема на анализу овог питања — с обзиром на немачко гледиште — а које се открива кроз њихове документе који су сада пронађена, скрећемо пажњу да се гледишту југословенске Врховне команде приближавало и гледиште председника В. Черчила (а, вероватно, и британског војног руководства, које му је, свакако, пружило потребна обавештења за доношење таквог мишљења) у писму ген. Симовића од 4 априла 1941 године (види последњи став на стр. 107 „Војног дела“, бр. 5/50).

Међутим, Немци су много друкчије схватили питање ове офанзиве.

У Упуту ОКВ од 27 марта 1941 године (стр. 84 „Војног дела“, бр. 5/50) на офанзиву југословенске војске према Албанији не обраћа се баш никаква пажња, иначе би се и о њој бар нешто и овде рекло. Пошто је изложени Упут ОКВ издат 30 марта 1941 године, тј. један дан после изјаве ген. Симовића, мора се претпоставити да су ову важну изјаву из Рима одмах саопштили Берлину и да је ОКВ знала о њој када је писала овај Упут. У тачки 3 она једностранно износи претпоставку да ће Југославија „покушати“ да упадом у Албанију, уз садејство грчко-енглеских снага, ослободи своју залеђину, свакако у односу на фронт према Бугарској, а у тачки 6 под а) саопштава да ће Италијани у Албанији приступити запречавању и одбрани границе на важним прелазима из Албаније у Југославију код Скадра, Кукеша, Дебра и Струге. Као што се види из допуне Упута ОКВ (стр. 85 „Војног дела“, бр. 5/50) и развоја операција, Врховна команда сувоземне војске већ тада је рачунала са активном одбраном Италијана, коју је требало изводити на правцима ових прелаза у циљу лакшег наступања немачких колона, упућених према албанској граници. У армиској заповести команде 12 армије бр. 4 од 2 априла 1941 године вели се да се мора рачунати да ће југословенске трупе, можда, ојачане енглеским моторизованим трупима, настојати да продру у Албанију у бок и позадину Италијана. За неутрали-

сање ове опасности команда 12 армије налази да је сасвим довољно ако по заузећу Скопља и Штипа убрза покрет свог XL армиског корпуса (једна тенковска, једна моторизована и једна пешадиска дивизија) ка Тетову и Призрену, али је већ тада предвиђала могућност да се овај корпус употреби и за операције противу Грчке.

Као што се види, Немци нису много рачунали на успех југословенске офанзиве у Албанији, ни на опасност која је одатле за њих могла да произађе. Из италијанских извора (стр. 93, „Војно дело“, бр. 5/50) види се да у почетку тај оптимизам није постојао код Италијана, али се и код њих појавио непосредно пре почетка операција. То се види по томе што су још 6 априла 1941 године на правцу Подгорица — Скадар примили одбрану испред Дрима и Бојане. Да ли је до тог оптимизма дошло због утицаја Немаца или зато што су сазнали да југословенско врховно руководство ни пре ни после 27 марта није било предузело ни најнеопходније припреме, које би могле да огарантују овакву ретко деликатну офанзивну активност и то у најкраћем року, засад је тешко установити, иако би то с историског гледишта било врло интересно.

У Упуту од 27 марта 1941 године ОКВ придаје велики значај раздору који је владао међу југословенским народима и предвиђа разне политичке мере да га повећа и што више искористи у војне сврхе. Из те чињенице како се из Упута види, ОКН извлачи веома важан закључак да би југословенско врховно руководство због тога могло да напусти идеју сваке одбране ван „језгра српских земаља“, сем одбранбене делатности споредних снага, које би, у вези постојећих запречавања, усправале непријатељско наступање. Међутим, у југословенском ратном плану не налазимо никакву одредбу у којој би се о тој, иако болној и жалосној, али свакако постојећој стварности, водило ма каквог рачуна. Ова чињеница (не као искључива или најважнија, чије се реперкусије не би могле неутралисати или бар умањити погодним војним мерама, него у вези и склопу других важних чисто војно-стратешких целисходности) могла је много помоћи југословенском врховном војном руководству да се брже и лакше определи и на ту заиста најнепопуларнију и најтежу одлуку за напуштање великог дела сопствене територије, ако је то сматрало неопходним за целисходну војну употребу својих главних снага. Ратна историја пуна је примера који указују на правилна решења у оваквим колизијама осећаја и разума и обзира према пролазним и сталним политичким интересима и расположењу народа. Сећање на одлуку српске Врховне команде 1915 године да привремено препусти свирепим непријатељима и целу Отаџбину, коју је српски народ тако страшно волео и вековима крвљу натапао, само да би се очувала њена част и спасла војска за даљу борбу за слободу, пружало је југословенској Врховној команди највећу моралну подршку и за слична решења.

И, стварно, творци и извршиоци плана „Р-41“ били су се начелно одлучили за делимично, па и потпуно напуштање целе територије. Но, у спровођењу ове одлуке „Р-41“ поступили су супротно и овој својој начелној одлуци и претпоставкама изнетим у Упуту ОКН о њиховом раду. Док је ОКН тежила да што пре прикупи што веће снаге према југоистоку Југославије, свом главном географско-стратешком објекту, у коме је гледала једино могући главни географско-стратешки субјекат југословенске војске и с правом замишљала да се према њему најусиљенијим покретима упућују главне југословенске снаге, дотле се претежни део ових кретао и прикуљао обратним правцима, према северозападним, северним и североисточним границама. А то су објекти које се у Упуту ОКН називају Северном Југославијом и оним делом Јужне Југославије који лежи ван „језгра српских земаља“ и у којима ОКН никако не рачуна са отсудном одбраном југословенске војске, већ са слабом или чак неочекује никакву одбрану.

Као што смо видели, ни у плану, ни у цитираним интерпретацијама југословенских руководилаца није се желела отсудна, већ маневарска одбрана у тим областима. Због тога се поставља врло важно питање, у чему би била разлика у извођењу југословенске одбране, која је била претпостављена у Упуту ОКН и оне коју је намеравао да изведе југословенска Врховна команда? Та се разлика може јасно уочити ако се упореди изнети распоред југословенских снага на концентрациској историји (стр. 99—101, „Војно дело“, бр. 5/50) и напред изнето објашњење у тексту Упута ОКН. Она постоји у схватању о појму и примени маневарске одбране или од-

бране за добитак у времену, како је Немци зову, за дате прилике. ОКН је замишљала да ће се одбрана изводити **споредним снагама, тј. снагама које претичу преко потребног максимума снага за сигурно држање југоистока Југославије**, уз коришћење ешелонираних природних и вештачких запречних линија и таचाка по дубини, ради успоравања тенковских покрета. Она је сигурно замишљала да би и распоред одређених снага за ову одбрану био ешелониран по дубини, свакако са сталним, ма и минималним посадама сигурности на запречним објектима. Ова узастопна одбрана била би најслабија на најудаљенијим линијама од претпостављеног језгра отпора, и јачала би и све више расла уколико би се приближавала самом језгру, тако да на крају прерасте у отсудну одбрану, ако се дотле не би постигао главни циљ, тј. извлачење главних снага за Грчку. Међутим, југословенско руководство употребило је **одмах своје главне снаге** на истакнутим граничним фронтovima са тежњом да са њима изводи мањеварску одбрану, не предвиђајући свуда одговарајуће ешелоне за прихват ових великих снага на тачно унапред одређеним отпорним линијама у дубини територије.

Ово је, без сумње, огромна разлика у схватању недовољно конкретизованих појмова, који су носили исто или слично име.

Још од самог почетка, па и данас, и пријатељи и непријатељи, стручњаци и нестручњаци, налазили су да је такво решење југословенске Врховне команде било главни узрок што је слом југословенске војске био онако неочекивано брз и потпун. Али, постоје поједине расправе у иностранству, које су инспирисане од чланова блиских тадашњег руководства, у којима се покушава да се објасни и оправда то решење. Већином се истичу унутрашње-политички моменти и објери у погледу расположења словеначког и хрватског народа, става Мачека и других, и важности северних области као економског извора. За чисто војно образложење изнете су поставке о немогућности да се после 27 марта 1941 године отступи од већ устаљеног плана „Р-41“, нарочито од предвиђених планова за концентрацију и преможење, припремљених материјалних база и сл. Заиста, то су ванредне тешкоће, које су се 27 марта 1941 године постављале пред југословенско врховно руководство и са политичке и са војне стране, али, по нашем убеђењу, била би опасна заблуда, ако би се усвојило гледиште да се морало задржати на решењу које је прихватила Врховна команда. Стратегија би изгубила онај смисао који јој је хтео да да Молтке Старији у својој дефиницији и њеној интерпретацији, наиме, да је то наука и вештина у довитљивости, брзом сналажењу у неочекиваним и променљивим ситуацијама и импровизовању противмера и поступака, да се ипак постигну позитивни резултати. Та дефиниција, између многобројних које о њој постоје, свакако најприближније оцртава делокруг стратегије у новијој еволуцији ратних збивања. Погрешно би било схватање и почетног оперативског плана, ако би се стало на гледиште да се од њега и пред сам почетак операција не може да отступи. Довољно је у том погледу проучити француски план 1870—71, аустриски, српски и руски, па, унеколико и немачки 1914 године. Нарочито су поучне многобројне и радикалне варијанте које је Шлифен предвиђао за свој последњи план према Западу и у којим се варијантама, према нашем мишљењу, огледа његова права вредност.¹⁸⁾

Природно је да је и онда био и да је и данас свако свестан да никаква измена плана после 27 марта 1941 године није могла донети Југославији потпуну победу над противником који је у сваком погледу био надмоћнији и у несравњено бољим околностима. Но, овде се и не ради о победи, већ о томе да ли се непријатељу могао дати дужи отпор који би га стао више жртава и да ли су се могле извршити сигурне припреме за доцније продужење борбе у другом виду; да ли су се у Грчку могле пребацити благовремено бар извесне југословенске снаге; да ли је морало доћи до онако брзе и срамне капитулације и много другог.

¹⁸⁾ О Шлифеновом плану и његовој примени 1914 године говорило се у бившој Југославији већ у Нишкој академији, па и у цивилним круговима. Али, опсежне и врло темељне расправе о тим варијантама, иако су излазиле на страни и у књигама, остале су непознате и већини југословенског највишег руководства. Зато се могло догодити да су га они, који су га добро познавали, хвалили због његове еластичности, а они други осуђивали као крути шаблон.

На основу изложених објашњења у Упуту ОКН може се доћи до правилног одговора на многа од тих питања. Зато ћемо истаћи још неке податке из Упута који за то могу пружити корисне индикације. Тако, например, Врховну команду сувоzemне војске забриђавају веома велике способности, наклоности и искуства наших народа, нарочито српског (при чему увек подразумева и црногорски) за партизански рат, за рат у планини и за блиску борбу. Она у дватри маха у Упуту скреће пажњу својим армијама на то и са сигурношћу рачуна да је југословенско руководство темељно припремило наследнике славних четничких одреда војводе Вука, Танкосића, Војиновића и др., који су Аустријанцима и Немцима из Првог светског рата остали у страшној успомени. Колико су се угодно морали изненадити што је југословенско руководство пренебрегло да организује и употреби ово своје моћно борбено средство и што су се четници, са Костом Пећанцем на челу, убрзо нашли с њима заједно у борби против сопствених народа!

У Упуту се даље истиче да ће се у Југославији наићи на обимно запречавање, јер су Немци с правом претпостављали да ће југословенско руководство, после пресудне улоге коју су тенкови одиграли у дотадањим војнама Другог светског рата, а немајући тенкова и других активних средстава у задовољавајућем броју, тражити у запречавањима највећу помоћ и заштиту, тим пре што су планинско земљиште и многи речни токови нудили веома повољне услове за њихову примену. По обимним фортификациским радовима, који су у бив. Југославији предузимани и о којима су били, свакако, обавештавани од стране петоклоноша, могло се претпоставити да је овој врсти утврђивања у Југославији поклоњена највећа пажња. Међутим, брзи немачки продори у свим правцима најбоље су доказали да се организацији и припреми овог важног борбеног средства није придавао онај значај, каква му је припадао и како је у Упуту ОКН било претпостављено.

Пошто смо подробно упознати са стањем утврђивања у бившој Југославији, јер смо на њему с времена на време и сарађивали, овде ћемо изнети своје мишљење о томе. У руководству, па и највишем, владала је велика збрка појмова не само о стратегиској и тактичкој примени утврђивања, већ и о фортификациско-техничкој изградњи појединих положаја и објеката. Али у том погледу се није могло угледати ни на иностране војске, у којима су гледишта по том питању такође била неуједначена или су, као, например, у Француској и Чешкој изискивала тако огромне финансијске издатке да се сиромашна Југославија није могла на њих угледати. С друге стране, сопствена искуства из Првог светског рата била су мала или никаква, нарочито у погледу одбране од тенкова, а стручни технички кадар слаб. Колико се види из стране војне литературе, о овом се питању ни дандас није отишло далеко. Зато налазимо да би једна шира студија, која би конкретно и критички осветлила ово питање у бившој Југославији, могла бити корисна да се из сплета погрешних, али и многих позитивних решења, извуку веома корисне поуке за наше будуће потребе.

ОКН је знала да је југословенска војска формирана у пет армија и једну приморску армију и да се Седма армија формира на северу. То је тачно. Али она није знала (што је за њу било од највећег значаја) да постоје још и „Трупе III армиске области“ и да је баш њима намењена она улога коју је ОКН сматрала одлучујућом за судбину целе југословенске војске. Њима је била поверена одбрана данашње Македоније према Бугарској или, како би се то у Упуту рекло, југоистока Југославије! Верујемо да је немачки Генералштаб чуо и за тај назив, али, преводећи га, могао је само претпоставити да се ради о, неким споредним јединицама у позадини, јер би иначе констатовао да Југославија има укупно осам армија. ОКН је рачунала да ће на том фронту наићи на Трећу армију, којом ће вероватно командовати њен мирнодопски командант. То је мислио и писац ових редова, када је у Београду 27 марта 1941 године сазнао да је одређен за ратног начелника штаба Треће армије, а 29 марта у Скопљу да је Трећа армија опредељена за офанзиву према Албанији. Изненађење је било још веће када је чуо да је за команданта трупа Треће армиске области одређен поч. генерал Јоца Наумовић, који се у претходним ратовима истакао као сјајан војник и командант батаљона и пука, али је услед аутомобилске несреће у миру постао потпун инвалид и сам због своје физичке неспособности тражио пензију, која му је усвојена. Таквом команданту био је као начелник штаба додељен коњички генерал у пензији, поч. Д. Павловић, који никада није

био у генералштабној струци. По нашем мишљењу, а и по мишљењу многих других, то је била намерна или ненамерна, али у сваком случају огромна грешка врховног војног руководства. Овде смо изнели ове личне податке само зато што они непобитно доказују са каквом се небрижношћу приступило решавању овог судбоносног питања.

Борбеној оцени немачке Врховне команде о југословенској војсци, по нашем мишљењу, могло би се приметити само то да се југословенски генералитет није могао сматрати застарелим ни у односу на ондашњу немачку и француску војску, већ пре по стручној спреми. Само су два најважнија места попуњена таквим лицима: место заменика врховног команданта краља, за које је одређен војвода у пензији, поч. П.Бојовић, који је још у Првом светском рату заузимао највиша места и доч. ген. Јоца Наумовић кога смо напред навели. Французи су се стално тужили да се обука генералштабне струке у Југославији не ослања на њихова искуства и методе. Наказимо да је то тачно и да ОКН у том погледу није била правилно обавештена. Недостаци стручне спреме генералштаба били су сложенији и произлазили су из других узрока.

Упут са датим објашњењима олакшава темељну и свестрану критичку анализу ових планова по разним питањима. То је по нашем убеђењу врло користан и прешан посао, не толико с историског гледишта, колико стога што ће наши виши кадрови у њему наћи згодну прилику да примењују своја теориска знања на конкретним приликама.

*

Према накнадно добијеним писменим обавештењима од ондашњег помоћника начелника Главног генералштаба и Врховне команде југословенске војске, у нашој студији (види „Војно дело“, бр. 5/50) треба унети следеће допуне:

— на стр. 97 између четвртог и петог става одоздо уметнути нов став:

„Главни генералштаб још 27 марта 1941 године предлагао је председнику владе и министру војске да се одмах изда указ о општој мобилизацији, али то није ни тада, ни на поновљени предлог усвојено. Тек, када је немачки посланик Херен напустио земљу, 30 марта, пристали су на „активирање“ целокупне оружане силе“.

— на стр. 101 у деветом и десетом реду одозго после речи Пожеге ставити запету и додати: „а Церска дивизија“

— на истој страни у 22 и 23 реду одозго на место „и 1 коњичка дивизија, са просторије с. Жабара, враћена је 5 армији“, ставити запету и додати: „док су 2 пука 1 коњичке дивизије упућена у с. Жабаре, а остатак дивизије с пута је враћен у Ниш и стављен на расположење 5 армији“*)

— на истој страни у 5 реду одоздо уместо „али како се предвиђало да... отуда потиче ова разлика“, треба да стоји: „тек доцније Босанска дивизија додељена је 1 армији, кад се ова повукла иза Дунава“.

— на стр. 106 и 6 реду одозго после текста „...саопштење у истом смислу“, треба додати: „1 помоћник је и председнику владе и министру војске чинио претставку да се одустане од оваквих изјава, јер то може дати Италији повод за објаву рата, али ови нису усвојили предлог“.

— на стр. 107 треба изоставити 10, 11 и 12 ред одоздо.